

In: Menyhárt J., Presinszky K. (szerk.) Fordítás – kétnyelvűség (Nyelvészeti tanulmányok a fordítás elméletéről és gyakorlatáról) Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara. 27–38.

Miért érdekes a lexikai kohéziós eszközhasználat vizsgálata a fordításkutatás számára?

Péché Olívia

1. Bevezetés

A fordítóknak, és a gépi fordítóprogramok készítőinek legfontosabb célkitűzése a célnyelvi kultúrától és nyelvezettől nem idegen célnyelvi szövegek előállítása (vö.: Hönig 1997: 26). A legtöbb fordítás esetében mégis éppen ezen a területen érhetjük tetten az idegenszerűséget. Az anyanyelvi olvasó számára a szövegszint jegyei a legárulkodóbbak, azaz a szövegszerűség meglétéért felelős jegyek valamelyikének hiánya, vagy azoknak az adott nyelven, az autentikus szövegprodukción során keletkezett szövegekre jellemző disztribúciójától eltérő alkalmazása.

Jelen tanulmány a fordítástudomány és a szövegnyelvészet közös kutatási területén belül a szövegszerűség egy adott elemére, a lexikai kohézióra fókuszálva tekinti át e két tudományterület interdiszciplináris célkitűzéseit, eredményeit, távlatait. Egy, a fordított szövegek kohéziós mintázatát feltárni szándékozó korpusznyelvészeti eszköz segítségével megkezdett kontrasztív kutatás eddigi tapasztalatai (Péché 2007) azt mutatják, hogy a fordításként keletkezett célnyelvi szövegek kohéziós eszközhasználatát eltér mind a fordítások alapjául szolgáló forrásnyelvi szövegek, mind a célnyelven íródott autentikus szövegek kohéziós eszközhasználatától.

A korábban kis szövegmintán, kézi annotálással végzett elemzést a jövőben nagyobb korpuszon, automatikus vagy fél-automatikus eszközök segítségével tervezzük megismételni, ami egyértelműen bizonyítja majd a fordított szövegekre jellemző kohéziós mintázat egyezőségeit és különbözőségeit az autentikus célnyelven írt szövegek kohéziós mintázatához képest. Meggyőződésünk szerint a fordítás során keletkező szövegek lexikai kohéziós sajátosságainak szövegnyelvészeti elemzése nagymértékben hozzájárulhat a fordított szövegekről alkotott tudásunk kiteljesítéséhez, s ez által további szempontokat kínál a fordításértékelés és a fordítóképzés számára.

Jelen tanulmány e kontrasztív vizsgálat szövegnyelvészeti háttérét és a fordítástudományon belül a kohéziókutatáshoz való kapcsolódását kísérel meg feltérképezni.

2. A fordítások szövegnyelvészeti megközelítése

A múlt század közepétől a fordítások számának ugrásszerű növekedése maga után vonta a fordítás mibenlétével, elveivel, követelményeivel foglalkozó tudományos gondolkodás iránti egyre nagyobb igényt. A fordítástudomány holmesi belső felosztása (1972) elméleti, leíró és alkalmazott területekre megteremtette a tudományág részterületeinek elkülönülését a gyakorlatban, és az igényt az egyes területek kutatási kérdéseinek és feladatköreinek meghatározására.

A fordítástudomány szempontjából történelmi jelentőségű *The Name and Nature of Translation Studies* című cikkében Holmes (1988: 71) a diszciplína hármas belső felosztása után a leíró fordítástudomány (descriptive translation studies – DTS) számára a jelenségek leírása mellett az általános elvek kialakítását jelölte meg alapcélkitűzésként. A leíró fordítástudomány két feladatköre tehát: „(1) to describe the phenomena of translating and translation(s) in the world of our experience, and (2) to establish general principles by means of which these phenomena can be explained and predicted”. Ebben a cikkben Holmes a leíró fordítástudományt további három alkategóriára osztja, és rögzíti az eredmény-, a folyamat- és a funkcióközpontú kutatások mibenlétét. Ezek közül a szövegnyelvészet szempontjából az eredményközpontú fordításkutatás meghatározása bír nagy jelentőséggel:

„Product-oriented DTS, that area of research which describes existing translations, has traditionally been an important area of academic research in translation studies. The starting point for this type of study is the description of individual translations, or text-focused translation description. A second phase is that of comparative translation description, in which comparative analyses are made of various translations of the same text, either in a single language or in various languages.” (Holmes 1988: 71)”

2.1. A szövegtudomány megjelenése

Bár a szöveggel való foglalkozás gyökerei az ókorba nyúlnak vissza (retorika, stilisztika, filológia, hermeneutika) (vö. de Beaugrande–Dressler 2000: 37–39), a szövegek tudományos igényű vizsgálatára csak a múlt század második felétől kerül sor, „amikor fölmerül az igény a szöveg mibenlétének tisztázására, a szöveg, illetve szövegek leírására. Csak ennek az igénynek az egyértelmű megfogalmazása után beszélhetünk szövegtanról mint elképzelt vagy ténylegesen létező tudományágról.” (Tolcsvai Nagy 1994)

A szöveget mindinkább egységes egésznek, a nyelvhasználat egységének tekintő felfogás megerősödésével a szöveg és alkotómondatainak kapcsolatában a hangsúly arról, hogy a szöveg mondatokból áll, áttevődött a szöveg mondatok által történő realizációjára (Halliday,

Hasan 1976). A mondatszintű elemzések mellett egyre népszerűbbek lettek a teljes szövegegységre kiterjedő vizsgálatok, ami a szövegszintű kutatások elterjedéséhez vezetett.

A szöveget elsődleges nyelvi jelnek tekintő irányzat szerint az emberi írott és szóbeli kommunikáció nem mondat-, hanem szövegszinten zajlik, és a nyelv alapegysége (vö. Dressler 1973: 3), illetve a fordítás egyetlen lehetséges egysége is a szöveg (vö. Dressler 1973: 12). A teljes szövegegységre kiterjedő vizsgálatok elterjedésével egyidőben megkezdődött a szövegtan szerepének és feladatkörének meghatározása.

2.2. A szövegkutatás feladata

Az elméleti megközelítések közül a jelen tanulmány terjedelmi keretei miatt csak néhány magyar szakirodalmi példát emelünk ki a teljesség igénye nélkül. Ezek a megközelítések részben tükrözik azt az elméleti keretet, amely indokolja a szövegek lexikai kohéziós szövegépítési sajátosságainak feltárására irányuló vizsgálatok jelentőségét.

Deme (1980: 332) a szövegről, annak „funkciójáról, alaptermészetéről, makro- és mikroszerkezeti jellemzőiről” szerzett ismeretanyagaink rendszerezését tekinti a szövegtan legfőbb feladatának. Szikszainé Nagynál (1999: 18) a szövegekkel foglalkozó tudományág kutatási céljai között szerepel „azoknak a feltételeknek, lehetőségeknek, általános szabályszerűségeknek, eszközöknek a feltárása, amelyek a szöveggépzéshez kellenek, illetve magának a szövegalkotás folyamatának kiderítése” és „a gyakorlati teendők szolgálata (a kommunikációs zavarok csökkentése vagy kiszűrése, a fordítás könnyítése stb.)”.

Petőfi S. János szövegdefiníciója a „legtágabb értelemben vett nyelvhasználatot” veszi alapul, és a világ éppen aktuális szegmentumára vonatkozó tudásunkat is a szöveg részeként értelmezi. Ez a szövegfelfogás „egy írott vagy nyomtatott fizikai manifesztációval rendelkező, dominánsan verbális, relációs szemiotikai objektumra – jelölő-jelölt relációra – utal” (2004: 29). A szövegnyelvészeti feladata e felfogás szerint „valamennyi olyan nyelvészeti módszerekkel kimutatható reláció elemzése és leírása, amely ’átlép’ a „szövegmondatok”-nak tekinthető kommunikátum-összetevők közötti határokon.” (2004: 74) A napjainkban egyre hangsúlyosabbá váló szövegnyelvészeti irányzat önmaga szűkebb keretein túllépve, „széleskörű interdiszciplináris megalapozásra” törekszik, s a „szövegeket komplex jelekként kezeli, és vizsgálja azokat mind szintaktikai (vagy pontosabban: formai), mind szemantikai, mind pragmatikai nézőpontból.” (2004: 86)

Petőfi S. János (2004: 73) a szövegtani kutatások közé sorol minden olyan kutatást, „amelynek célja, hogy a szövegek formai és szemantikai architektonikája nyelvészeti és hermeneutikai elemzéséhez és leírásához adekvát elméleti keretet biztosítson”. Petőfi több

évtizedes szövegkutatási tapasztalataira támaszkodva hangot ad továbbá annak a véleményének is, hogy a szövegtannal foglalkozó szemiotikai textológia és retorika tantárgyakat fel kellene venni az egyetemi oktatásba, ahol központi szerepet kapnának.

2.3. Szövegkutatás és fordítástudomány

Míg a szöveggel való tudományos igényű foglalkozás kezdetben csak a saját keretein belüli feladatléírásra összpontosított, mára túlnőtt a diszciplina szabta kereteken, s jelentőségéhez mérten jelenik meg egyre több interdiszciplináris területen is. A fordítástudományi kutatások közül az eredményközpontú megközelítés számára nélkülözhetetlen a szövegek összehasonlító vizsgálata és elemzése, aminek jelentőségére egyre több szerző utal.

Szathmári (1996: 15) a szövegszintű kutatások szerepét a fordítástudomány szemszögéből vizsgálva megállapítja, hogy „a szövegtani oldal új összefüggésekre, megoldásokra, módszerekre hívhatja fel a fordítók figyelmét“. Károly (2007: 14) a szövegkutatás és fordítástudomány kutatási területeinek összekapcsolását azért tartja meghatározónak, mert „mind elméleti, mind módszertani szempontból jelentős elvekkkel és eredményekkel gazdagíthatja a fordítási szöveggel és a fordítási szövegalkotással kapcsolatos tudásunkat.“

Klaudy (2007: 139) értelmezésében a fordítástudomány a fordítási feladatok természetéből adódóan, azaz a mondathatárokon túlmutató szövegegységek „átkódolása“ miatt nem nélkülözheti a szövegszintű vizsgálatokat. A diszciplina kutatási kérdései közé tartozik annak megállapítása, hogy „Hogyan jelentkezik a szövegszint az átvitelben?“

„Aki azt állítja, hogy a fordítás csak a forrásnyelvi szöveg megértéséből (dekódolásából) és a célnyelvi szöveg megalkotásából (kódolásából) áll, annak számára nincs értelme forrásnyelvi szövegsajátosságok átviteléről beszélni. A fordított szövegek elemzése viszont azt mutatja, hogy a fordítás eredményeként keletkezett szövegek mások, mint az autentikus célnyelvi szövegek, és éppen a szövegszint az, ahol a másság kimutatható.“
(Klaudy 2007: 139)

A fordítástudomány szempontjából a szövegek vizsgálatának két nagy csoportja különül el egymástól, annak függvényében, hogy a vizsgálatok fókuszában a forrásnyelvi vagy a célnyelvi szövegek tulajdonságainak leírása áll.

A forrásnyelvi szövegre fókuszáló megközelítés elnevezése (source text-oriented translation studies) eredetileg Tourytól (1995) származik, aki azt az irodalmi fordítások célnyelvi normatív megközelítése kapcsán alkalmazta. A forrásnyelvi szöveget vizsgáló

kutatások napjainkban a fordítóképzésben kapnak jelentős szerepet, s e tekintetben számba veszik a fordítás alapjául szolgáló forrásnyelvi szövegre jellemző szövegspecifikus (felépítés, lexikon, mondat szerkezeti sajátosságok, nem verbális elemek alkalmazása és aránya stb.) és nem szövegspecifikus (szövegalkotó, szövegalkotási intenció, elképzelt célközönség, alkalmazott kommunikációs csatorna stb.) tulajdonságokat (vö. Nord 2005.). A német szakirodalom ugyanakkor szívesen és behatóan foglalkozik a fordító számára mindenképpen megoldandó feladatot jelentő, a forrásnyelvi szövegben tetten érhető defektusokkal is (vö. Snell-Hornby és szerzőtársai 1998: 147–151).

A fordítástudományon belül elterjedt másik, a célnyelvi szövegre fókuszáló megközelítés (target text-oriented translation studies) (vö. Toury 1995) a fordítási folyamat eredményeként, a forrásnyelvi szöveg alapján keletkezett célnyelvi szöveg vizsgálatától várja, hogy az elemző elegendő ismerethez jusson „(többek között) a fordítási szöveg jellegzetességeire vonatkozóan. A fordítási szöveg nyelvi és nem nyelvi (kognitív, illetve társadalmi kontextus által meghatározott) sajátosságainak leírása ezért elengedhetetlen részét képezi minden, a fordítások minőségének értékelését, a fordítók képzését és a fordítói kompetencia fejlesztését célul kitűző vállalkozásnak.” (Károly 2007: 13)

A célnyelvi szövegre fókuszáló fordításkutatás a szövegtulajdonságok tipologizálása érdekében több fajta kutatási módszert is meghonosított, így a (i) forrásnyelvi- és célnyelvi szövegek kontrasztív elemzését, (ii) az adott forrásnyelvi szöveg eltérő célnyelvi megfelelőinek összehasonlító elemzését, (iii) a célnyelven íródott autentikus és fordított szövegek szövegépítő sajátosságainak egybevetését, és (iv) a különböző nyelveken elérhető tematizált csoportokba sorolt fordítások témacsoporton belüli összehasonlítását (vö. Komissarov 2002).

3. Mit tekintünk szövegnek?

Az 1960-as évektől egyre nagyobb számban megjelenő szövegnyelvészeti tanulmányok eleinte a szöveget egyszerűen csak a mondatnál nagyobb egységként kezelték, majd az egymást követő jól formált mondatok sorozataként definiálták. Csak a szövegszerveződés ismérveinek feltárására irányuló vizsgálatok megjelenése, és egy univerzálisan érvényes szöveggrammatika leírási kereteinek megteremtését szorgalmazó igény vonta maga után a szöveg meghatározásának ma is ismert definícióinak sorát (vö. de Beaugrande–Dressler 2000.).

Itt a számos meghatározás közül terjedelmi keretek miatt csak Szikszainé Nagy *Leíró magyar szövegtanának* a szakirodalom legjelentősebb szövegdefinícióit összegző szöveg meghatározását áll módunkban idézni:

„A szöveg nyelvi elemekből álló, túlnyomórészt szerves kapcsolódásukból felépülő olyan írásos vagy szóbeli közlés, amely a nyelvi kommunikáció alapegységeként meghatározott beszédhelyzetben vagy szövegkörnyezetben valamely kommunikációs szerepnek tesz eleget. A szöveg alapvetően nyelvi jelek összekapcsolt sora, sőt lánc, a nyelvhasználat legmagasabb szintjén szerveződött legkomplexebb nyelvi jelcsoport, ennek következményeként egyrészt jelentéskomplexum, egységes egésznek alkot, másrészt szerkesztett, globális struktúrájú, tehát részekre tagolható.” (1999: 53)

3. 1. A szövegszerűség kritériumai

A múlt század második felében tudományosan elfogadottá vált az a felismerés, hogy az egymást követő mondatok sorából csak a szövegalkotó tudatos tevékenysége következtében alakulhat ki szöveg: a „szövegmondatok láncává a mondatok sorát elsősorban a szövegalkotó teszi a szövegösszefüggés megvalósításával, azaz objektíve létező szövegtényezők miatt „értékelődik” egy nyelvi jelsor szövegnek” (Szikszainé Nagy 1999: 56). A tudatos szövegszerveződés feltételeinek vizsgálata mellett felvetődött a szövegértékűség kritériumainak meghatározása iránti igény.

A szövegalkotás sajátosságainak vizsgálatában kiemelkedik de Beaugrande és Dressler (2000) munkássága, akik a szövegszerűség hét ismérvét különböztetik meg, melyek a kohézió, a koherencia, a szándékoltság, az elfogadhatóság, a hírérték, a helyzetszerűség és az intertextualitás.

Szikszainé Nagy (1999: 58–72) a szövegösszetartó erő meglétében látja a szöveggé szerveződés kritériumát. Szerinte a szövegösszetartó erő különböző fajtáinak működése eredményezi a textualitást. Szikszainé Nagy a szöveg szintjei szerint különbözteti meg a szövegösszefüggést eredményező szövegszervező erő fajtáit, így a pragmatikai szintű összefüggést megteremtő koherenciát, a szemantikai viszonyért felelős kohéziót, a szintaktikai szintű kapcsolatért felelős konnexitást, a szerkezeti szintű kapcsolatokat létrehozó kompozicionális konnexitást, a stilisztikai szintű összefüggéseket megteremtő stíluskohéziót, a hangzó szövegek fonetikai prozódia jellegű akusztikai kohézióját, az írott szövegeket jellemző formai-tipográfiai kötöttségeket megteremtő vizuális egybetartozást, és a nyílt-, vagy rejtett utalások által megvalósuló intertextuális kohéziót.

Petőfi (2004: 29–30) meghatározásában azon szemiotikai objektum elégti ki a textualitással szemben támasztott követelményeket, amely „egy adott vagy feltételezett kommunikációs helyzetben, egy adott vagy feltételezett funkciónak (intenciónak) eleget tevő, összefüggő és teljes tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, egy összefüggő és teljes megformáltsággal rendelkezőnek tekinthető dominánsan verbális objektum formájában.” E szemlélet szerint a szöveg esetében hangsúlyossá válik továbbá a szöveg jelentéshordozó elemeinek továbbra is dominánsan lexikális jellege, az írásos vagy hangzó manifesztáció, és a szöveg autonóm teljes-, vagy részszoveg jellege.

A szövegalkotási folyamat kritériumait a fordítási szövegprodukción felől szemlélve Heltai (2004: 417) *A fordító és a nyelvi normák* című tanulmányorozatában megállapítja, „hogyan a szövegalkotási normák nem fogalmazhatók meg olyan egyértelműen és explicit módon, mint a morfológiai és szintaktikai normák“.

„A szövegalkotási normák közé sorolhatunk részben olyan jelenségekkel kapcsolatos normatív elvárásokat, amelyeket hagyományosan a szintaktika körébe szoktunk sorolni, így például a tematikus tagolás és a fókusz kérdéseit. Ide sorolhatjuk a kohéziós eszközök használatát is. Normatív jellegűnek tarthatjuk azt a követelményt, hogy a szövegben a referencia nyomon követhető legyen. A szövegnormák, szemben a nyelvtani normákkal, gyakran statisztikai jellegűek, az egyes szerkezetek, lexikai vagy frazeológiai egységek különböző szövegtípusokban való disztribúciójával kapcsolatosak, és ebből következőleg többnyire nem nyilvánvalóak.” (Heltai 2004: 417)

3. 2. A kohézió kutatás legismertebb képviselői

De Beaugrande és Dressler mellett számos kutató felismerte a kohézió meglétének jelentőségét a szövegprodukción szempontjából, és a szövegnyelvészeti területen belül mind a grammatikai, mind a lexikai kohézió kutatása fontos szerephez jutott. Mivel az általunk végzett kutatás a lexikai kohéziós vizsgálatok sorába tartozik, ezért most csak az e területre jellemző vizsgálatok áttekintésére szorítkozunk.

A lexikai kohéziós vizsgálatok elsősorban írott szövegek leíró, funkcionális elemzései, szövegszemantikai megközelítései. A lexikai kohéziós vizsgálatok a szöveg jelentésbeli összefüggés-hálózatát kutatják és a szöveg szempontjából releváns lexikai elemek ismétlődését vizsgálják. E kutatások a lexikai elemeket a szövegben betöltött szerepük szempontjából két csoportra osztják. A lexikai kohéziós kutatások középpontjában azok a centrális vagy releváns elemek állnak, amelyek a téma fő gondolatát viszik, míg a témához

lazábban vagy egyáltalán nem kapcsolódó lexikai elemeket e kutatások figyelmen kívül hagyják (vö. de Beaugrand, Dressler 2000).

A kohéziókutatás története során számos elismert kutató tett kísérletet a szövegre jellemző szemantikai kapcsolódások feltérképezésére. A kohéziós taxonómiák egymásra épülnek, mivel az újabb rendszerek iránti igény mindig akkor merült fel, amikor az azt megelőző nem bizonyult teljesen kielégítőnek, részben az általa használt kategóriák elmosódottsága miatt, részben mert a taxonómia mégsem fedett le minden lexikai kategóriát.

A kohéziókutatás kezdeti szakaszában Harweg (1968) a helyettesítést tekinti a szövegszerveződés egyik műveletének. E szerint egy kifejezés kohéziós vagy koherens viszonyt teremt az őt követő azonos értelmű, vagy ugyanarra a dologra utaló másik kifejezéssel. De Beaugrande és Dresslernél (2000) a kohézió mint már említettük a szövegszerűség hét ismérvének egyikeként szerepel.

A lexikai kohéziós vizsgálatok esetében leggyakrabban alkalmazott taxonómiák közé tartozik Halliday és Hasan rendszere (1976, 1989), amelyben a szemantikai természetű kohézió „a szöveg egy elemének a szemantikai viszonya egy másikhoz, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges” (Halliday, Hasan 1976: 8). Ennél a megközelítésnél a kohézió a jelentés szintjén érvényesül, s a szöveg létrehozása szempontjából nem annyira a kohézió mértéke a lényeges, hanem az a tény, hogy egy elemet egy másik elem értelmez, vagyis magának a kohézióknak a jelenléte.

A kohéziós kutatások további eredményeire támaszkodva dolgozta ki Hoey rendszerét (1991), aki szintén a lexikai relációk alapján mutatja ki a mondatok közötti összefüggéseket. Meghatározása szerint a mondatok között abban az esetben van kapcsolat, ha legalább három közös referenciapont, ismétlődő kapocs szerepel bennük.

Hoey taxonómiájából kiindulva alkotta meg Károly Krisztina 2002-ben a lexikai ismétlődés szövegszervező funkcióját vizsgáló rendszerét. Nála a szöveg kohézióját olyan lexikai egységek biztosítják, amelyeknek jelentése nem vezethető vissza alkotóelemeiknek jelentésére. Károlynál a kohéziós kapcsolatok két alapvető típusát a lexikai- és a szövegalapú, pillanatnyi relációk jelentik. A lexikai relációk esetében formailag különbséget tesz egyszerű és derivált alakok között, míg tartalmilag megkülönbözteti, ha (i) a lexikai egység változatlan formában ismétlődik (ismétlés), illetve (ii) amikor a lexikai egységnek csak az információtartalma ismétlődik meg (szinonima, ellentét, hiponima, meronima).

3. 3. Lexikai kohézió és fordítás

Az eddigi tudományos eredmények ismeretében megállapíthatjuk, hogy már az egy nyelven belüli szövegprodukciónál is nagy jelentőséggel bír a kohéziós eszközhasználat megléte és a használat milyensége. Bár Klaudyval egyetértve megállapíthatjuk, hogy „anyanyelvünkön nem tudatosítjuk azt, hogy mondatszerkesztési műveleteinknek milyen szövegszintű következményei vannak“ (2006: 142), mégis a fordítások esetében a célnyelvi szövegek helyes kohéziós eszközhasználatára nagyobb gondot kell fordítanunk.

Klaudy (2006) megtalálja a fordítástudomány jelenlegi álláspontját a kohézió átvitelével kapcsolatban, mely szerint „a forrásnyelvi szöveg kohéziós elemeit a fordítónak nem kell átvinnie, csupán helyesen dekódolnia“ (2006: 140). Egyetértve Klaudy megállapításaival másrészt azt nyugtázzuk, hogy a fordítástudomány mégis egyre nagyobb figyelmet szentel a lexikai kohézióknak mind a leíró fordításkutatás deskriptív elemzéseiben, mind a fordításoktatás preskriptív követelményrendszerének kialakításánál. Ma már a szakirodalom is hangsúlyozza azt a megállapítást, hogy a fordítások minőségének lényegi eleme a kohézió megléte, illetve helyes átvitele.

Heltai például a fordító feladatai közé sorolja, „a természetesnek vett „nyelvhelyességi normákon” kívül (2005b: 169) „az optimális szövegkohézió“ biztosítását (2005a: 36), illetve „a szöveg megformálása során elsősorban a [...] szövegszintű normákra, konvenciókra, illetve disztribúciós mintákra“ való ügyelést, amelynek részét képezi mondat és szövegszinten a megfelelő kohéziós eszközhasználat is (2005b: 169).

A fordított szövegekben a kohézió megteremtésének funkcionális jelentőségére utal Klaudy (1987: 7) a kvázi-helyesség fogalom bevezetésével, mely szerint „a fordított magyar szövegek kohéziója csökken, az olvasó késve azonosítja a mondatok szerkezetét, nem világos a hangsúlyos és hangsúlytalan részek viszonya“. A kvázi-helyes szövegek esetében a megszokott célnyelvi szövegalkotási normáktól való eltérés miatt „az olvasó számára sokkal nagyobb megterhelést jelent a mondanivaló kihámozása a szokatlan nyelvi formából“ (Klaudy 1987: 7), illetve az olvasók az „egész szöveget mégis elutasítják, mert nem felel meg a helyesen szerkesztett szövegről alkotott intuitív elképzeléseiknek“ (2004: 389).

Szabómihály (2003: 58) a szlovákiai kétnyelvű célközösség számára készülő, többnyire nem önálló magyar nyelvű szövegtermékeket vizsgálva sürgeti a fordítások értékeléséhez elengedhetetlen „objektív és egységes szempontrendszer“ kialakítását. Szabómihály szerint szövegszinten a kohézióknak is meghatározó elemnek kell lenniük a „retorikai cél; a műfaj; a grammatikai és lexikai regiszter – a szaknyelv; a tematikus rend“ mellett.

A fordításoktatás számára kidolgozott Dróth (2002) féle hibatipológia formatív értékelési szempontrendszerének öt kritériuma között is szerepel a lexikai kohézió. A hibák

súlyozásának rendszerével Dróth azt szorgalmazza, hogy a más célnyelvi normák figyelembevételéhez hasonlóan megteremtődjön „az anyanyelvre fordított szöveg idegenszerűségek nélküli, a célnyelvi igényeknek és hagyományoknak megfelelő nyelvi megformálásához szükséges készségek kialakítása, fejlesztése“, s ezek között a „megfelelő kohéziós eszközök alkalmazásának képessége“ (Dróth 2002: 95). A fordítás eredményeként keletkezett célnyelvi szövegek osztályozásakor figyelembe vett kritériumok elsődlegesen arra összpontosítanak, hogy a célnyelvi szövegek mennyiben felelnek meg a célnyelvi normák követelményrendszerének, mivel a „fordítások formatív értékelésekor már nem a forrásnyelvi szöveget vetjük egybe a célnyelvi szöveggel, hanem a célnyelvi szöveget elemezzük“ (Dróth 2002: 98).

A feltáró kontrasztív fordításelemzés új perspektívát nyithat az anyanyelv tudatosításában. Ez egyre sürgetőbb a Klaudy által 2001-ben előrevetített és azóta mindinkább jellemző folyamat miatt. A fordítandó szövegmennyiség exponenciális növekedése következtében az összes fordítást „...hivatásos fordítókkal elvégeztetni lehetetlen. A nyelvek közötti megfeleltetés a jövőben nem a hivatásos nyelvi közvetítők monopóliuma, hanem a művelt magyar állampolgár napi rutinja lesz.” (2007: 55) Ezért is tartjuk a fordítás útján keletkezett szövegek kontrasztív vizsgálatát, illetve a fordításokra jellemző fordításnyelv sajátosságainak feltárását az alkalmazott nyelvészet kiemelkedően fontos kutatási területének. A kutatási eredmények többek között hozzásegíthetnek „a magyar nyelvleírás egy korszerűbb, funkcionális megközelítéséhez.” (Klaudy 2007: 55)

3. 4. Fordítás és kohéziós mintázat

A fordítás során a célnyelvi szöveg kohéziós eszközhasználatában bekövetkező változások az eltolódásjelenségek sorába tartoznak, mivel a fordított szövegek kohéziós mintázata nem egyezik sem a forrásnyelvi szövegek, sem a célnyelven írt autentikus szövegek kohéziós mintázatával.

A fordított szövegek jellemzőit kutató Balaskó (2005: 111–112) szerint „számos olyan jelenség fedezhető fel, amely köztesnyelvnek minősíthető annak ellenére, hogy a fordítók – a nyelvtanulóktól eltérően – általában kompetens és tapasztalt használói a CNy-nek. Köztesnyelvi jelenségek azonban nemcsak idegen nyelvre, hanem anyanyelvre történő fordításnál is megjelennek, ami azt a feltételezést támasztja alá, hogy bár az idegen nyelvi / célnyelvi kompetencia hiánya elősegíti a köztesnyelvi formák megjelenését, nem okolható egyedül azok keletkezéséért.“ A fordítás során keletkezett szövegek tulajdonságai Balaskó

(2005: 113) szerint kimutathatóak, mivel „ha a fordításnyelv önálló nyelvi rendszer, akkor megkülönböztethető más nyelvi rendszerektől, azaz felismerhető.“

Vélekedésünk szerint az átvitel következtében a célnyelvi szövegek lexikai kohéziós mintázatában bekövetkező változások meghatározó jellemzői a fordításnyelvnek. Ezért tartjuk a lexikai kohézió vizsgálatát különösen érdekesnek a fordításkutatás szempontjából, amit a következő négy szerző argumentumai is alátámasztanak. (i) Hoey (1991) véleménye szerint a kohézió inkább lexikai, mint grammatikai relációk eredménye, így a szövegszerveződés szempontjából a lexikai kohézió kitüntetett jelentőséggel bír. (ii) Hatim és Mason (1990) megállapítják, hogy a lexikai kohézió a szövegalkotó szándékos lexikai választásán múlik, szemben a többnyire az egyes nyelvsziszterek jól formáltsági előírásait kielégítő grammatikai kohézióval. (iii) Halliday és Hasan (1976) szerint mivel a kohézió nyelvi jelenség, az egyes nyelvekre jellemző különböző sajátosságok következtében az eltérő nyelvek kohéziós eszközhasználata sem fedheti száz százalékban egymást. (iv) Végül, de nem utolsó sorban ide kívánkozik Blum-Kulka (1986) azon megállapítása, mely szerint ha a különböző nyelvek eltérő módon tolerálják a kohéziós elemek ismétlését, akkor a fordításra eltolódás lesz jellemző ebben a tekintetben is.

4. Összegzés

Az informatika ugrásszerű fejlődése tette lehetővé a nagyméretű szövegtörzsek párhuzamosítását, és ezáltal a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek szövegépítő sajátosságainak egybevetését. A fordított szövegek kohéziós mintázatának vizsgálata a fordításnyelv egy szegmensének feltárását célozza. A megkezdett kutatás folytatását az a hipotézis indokolja, mely szerint a fordítások kohéziós eszközhasználata nem egyezik sem az autentikus célnyelvi szövegek, sem a kiindulásuként szolgáló forrásnyelvi szövegek kohéziós mintázatával. Három kérdés vizsgálatát tartjuk elengedhetetlennek a hipotézis bizonyításához:

(i) Mennyiben őrzik meg a célnyelvi szöveg a forrásnyelvi szövegre jellemző kohéziós eszközhasználatot? (ii) Milyen eltéréseket és egyezőségeket mutat a fordított szövegek és az adott célnyelven írt autentikus szövegek kohéziós mintázata? (iii) Kimutatható-e a fordítás következtében megváltozó kohéziós eszközhasználat esetében valamilyen nyelvpárspecifikus törvényszerűség?

Reményeink szerint a kutatás automatizálását követően közzétehetjük hamarosan az adatokkal alátámasztott válaszokat is.

Irodalom

- Balaskó M. 2005. *Korpusznyelvészeti vizsgálatok és fordításnyelvi minták (angol és magyar tudományos szövegek anyaga alapján)*. PhD értekezés
- Beaugrand R. d., Dressler W. 2000. *Bevezetés a szövegnyelvészetbe*. Budapest: Corvina.
- Blum-Kulka, Sh. 1986. Shift of Cohesion and Coherence in Translation. In: Blum-Kulka, Sh. – Hause, J. 1986. *Interlingual and Intercultural Communication*. 17–35. Tübingen: Narr.
- Deme, L. 1980. A szövegtan, a szövegismeret és a szöveg szemlélet az anyanyelvi nevelés rendszerében. *Magyar Nyelvőr*. 332–340.
- Dressler, Wolfgang U. 1973. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: Max Niemeyer
- Dróth J. 2002. Az értékelés mint rendszeres visszajelzés a fordítás oktatásában. *Porta Lingua 2002. Szaknyelvoktatásunk az EU kapujában*. Debrecen: Debreceni Egyetem. 94-100.
- Halliday M. A. K., Hasan R. 1976. *Cohesion in English*. Longman: London.
- Hatim B., Mason I. 1990. *Discourse and the Translator*. Longman: London.
- Heltai P. 2004. A fordító és a nyelvi normák I. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 407-434.
- Heltai P. 2005a. A fordító és a nyelvi normák II. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 1. szám. 30-58.
- Heltai P. 2005b. A fordító és a nyelvi normák III. *Magyar Nyelvőr* 129. évf. 2. szám. 165-172.
- Harweg R. 1968. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Fink
- Hoey M. 1991. *Patterns of lexis in text*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmes, J. 1972. The Name and Nature of Translation Studies. In: Holmes, J. 1988. *Translated!*. 67–80. Amsterdam: Rodopi
- Hönig H. 1997. *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg
- Károly K. 2002. *Lexical repetition in text. A study of the text-organizing function of lexical repetition in foreign language argumentative discourse*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Károly K. 2007. *Szövegtan és fordítás*. Budapest: Akadémia kiadó.
- Klaudy K. 1987. Fordítás és aktuális tagolás. *Nyelvtudományi értekezések* 123. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Klaudy K. 2004. A kommunikatív szakaszhatárok eltűnése a magyarra fordított európai uniós szövegekben. *Magyar Nyelvőr* 128. évf. 4. szám. 389-407.
- Klaudy K. 2007. *Nyelv és fordítás. Válogatott fordítástudományi tanulmányok*. Budapest. Tinta könyvkiadó
- Komissarov V. N. 2002. *Sovremennoe perevodovedenie: uchebnoe posobie*. Moszkva: ÉTS.
- Nord Ch. 2005. *Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-oriented Text Analysis*. Amsterdam: Rodopi
- Papp F. 2006. *Papp Ferenc olvasókönyv. Papp Ferenc válogatott nyelvészeti tanulmányai*. Szerk: Klaudy K. Budapest: Tinta könyvkiadó
- Petőfi S. J. 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Pécs O. 2007. A lexikai kohézió vizsgálata a fordításkutatásban – új távlatok a korpusznyelvészeti módszerek köszönhetően. *Fordítástudomány*, IX. évf. 1. szám 79–96.
- Snell-Hornby M. –Hönig H.G. –Kussmaul P. –Scmitt P. A. 1998. *Handbuch Translation*. Tübingen: Stauffenburg
- Szabómihály G. 2003. A Szlovákiai magyar szakfordítások minőségének javításáról és az objektív fordításkritika megteremtésének feltételeiről. *Társadalomtudományi Szemle* V. évf. 4. szám. 55-68.
- Szathmári I. 1996. Nyelvtudomány, stilisztika, fordításelmélet és - gyakorlat. In: Kornya L., Czellerné Farkas M. (szerk.) *Magyar nyelvészeti cikk- és tanulmánygyűjtemény szakfordítóknak. II. Nyelvművelés és szakmai nyelvhasználat*. 12–16. Debrecen. Kossuth Lajos Tudományegyetem Idegennyelvi Központ.
- Szikszaíné Nagy I. 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris.

In: Menyhárt J., Presinszky K. (szerk.) Fordítás – kétnyelvűség (Nyelvészeti tanulmányok a fordítás elméletéről és gyakorlatáról) Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép–európai Tanulmányok Kara. 27–38.

Tolcsvai Nagy G. 1994. *A szövegtan kialakulása*. Available from: <http://www.jgytf.u-szeged.hu/~vass/szemml12.htm>

Toury G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.